

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA GASTRONOMIK BIRLIKLARNI
QIYOSIY O'RGANISHNING METODLARI VA TAMOYILLARI**

Allayarova Nigora Xushboq qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: Safarova Farida Narmuratovna

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi gastronomik birliklarni (taom nomlari, ingredientlar, pishirish jarayonlari, oshxona anjomlari hamda ovqatga oid frazeologik va diskurs birliklar) qiyosiy o'rganish uchun samarali metodlar va ilmiy tamoyillar tizimlashtiriladi. Tadqiqotning tayanch g'oyasi shundan iboratki, gastronomik leksika "oddiy nomlar ro'yxati" emas, balki madaniy identitet, ijtimoiy amaliyot, registr va diskurs me'yorlari bilan uzviy bog'langan semantik tizimdir; shuning uchun qiyosiy tahlil bir vaqtning o'zida leksik-semantik, lingvomadaniy va pragmatik qatlamlarni qamrab olishi kerak. Metodik asos sifatida korpusga tayangan kontrastiv tilshunoslik (monolingval va parallel korpuslardan foydalanish), kvantitativ kontrastiv tahlil, kontrastiv frazeologiya yondashuvlari, shuningdek, Frame-based Terminology Theory doirasida "ovqat" kategoriyalarini freym va kollokatsiyalar orqali modellashtirish imkoniyatlari umumlashtiriladi. Maqola natijasi sifatida "ma'lumot tanlash → birliklarni ajratish → korpusiy profil → semantik-freym tahlili → lingvomadaniy izoh → ekvivalent/translation strategiyasi" ketma-ketligiga qurilgan amaliy protokol va asosiy tamoyillar (qiyosiylik, representativlik, janr mosligi, ekvivalentlikning ko'p darajaliligi, triangulyatsiya) taklif etiladi. O'zbek tilida oziq-ovqat nomlarining o'zlashuv jarayonlari va yangi gastronomik nomlarning kirib kelishi haqidagi kuzatuvlar (tezpishar taom nomlari misolida) gastronomik birliklarni qiyosiy o'rganishda sinxron va diaxron parametrlarni ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

KALIT SO'ZLAR: gastronomik birlik, qiyosiy tilshunoslik, korpus lingvistikasi, parallel korpus, kontrastiv frazeologiya, lingvomadaniyat, ekvivalentlik, freym semantikasi, o'zlashma, tarjima strategiyasi.

KIRISH. Gastronomik birliklar tilning eng "kundalik" qatlamlaridan bo'lib ko'rinsa-da, ularning lingvistik qiymati juda yuqori: taom nomlari va ovqatga oid iboralar xalqning tarixi, urf-odati, hududiy tajribasi, diniy va ijtimoiy me'yorlari, hatto iqtisodiy aloqalarini ham aks ettiradi. Shu sababli gastronomik birliklarni qiyosiy o'rganish ikki vazifani birlashtiradi: (1) leksik-semantik tizimni (nomlash modellari, ma'no maydonlari, polisemiya, sinonimiya) tahlil qilish; (2) lingvomadaniy "mazmun"ni (madaniy kod, ritual va odat, ijtimoiy rol, baholovchan konnotatsiya) izohlash. O'zbek oziq-ovqat leksikasiga global tezpishar taom nomlarining kirib

kelishi (masalan, fast-food segmentida paydo bo'lgan yangi nomlar) kabi real hodisalar gastronomik birliklarning doimiy o'zgaruvchanligini ko'rsatadi;

ADABIYOTLAR TAHLILI. Kontrastiv tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida korpusga tayangan yondashuv "nazariy faraz"ni real qo'llanish (usage) bilan tekshirish imkonini beradi. Kvantitativ korpusiy kontrastiv lingvistika bo'yicha metodik ishlar ko'p omilli, faqat sodda chastota emas, balki bir nechta omillarni (janr, registr, kontekst) hisobga oladigan tahlil zarurligini ta'kidlaydi. Kontrastiv frazeologiya bo'yicha manbalarda esa tillararo qiyosda semantik va sintaktik darajalar o'zaro bog'liq holda ko'rilishi, ayniqsa frazemalarda "mazmun–shakl" munosabatini ajratish lozimligi ko'rsatiladi.

Gastronomik leksikani mazmuniy maydonlarga ajratish (ingredientlar, tayyorlash usullari, oshxona anjomlari, an'anaviy taomlar) yondashuvi ovqat leksikasini tizimli ko'rishga yordam beradi; bunday tasnif ingliz tilida global o'zlashmalar va migratsiya ta'siri bilan kengaygan birliklar mavjudligini ham qayd etadi. O'zbek tilida taom nomlarining leksik-semantik xususiyatlari bo'yicha zamonaviy izlanishlar mavjud bo'lib, ular taom nomlari va madaniy qatlam munosabatini alohida urg'ulaydi. Shuningdek, o'zbek milliy taom nomlarining ingliz tilida ifodalanishi va integratsiyasi tarjima hamda madaniy vositachilik masalalarini ochadi; bunday ishlar "nomni saqlash (transliteratsiya)", "yaqin ekvivalent topish" yoki "izohlab tarjima qilish" kabi strategiyalar real amaliyotda ishlashini ko'rsatadi.

Terminologik nuqtayi nazardan ovqat kategoriyalarini "freym" orqali modellashtirish ham metodik jihatdan foydali: ovqat terminologiyasi madaniy kommunikatsiya tizimi sifatida ko'rib, non va guruch kabi kategoriyalar atrofida harakatlar (pishirish, yeyish, bo'lish) bilan bog'langan kollokatsion naqshlar korpus asosida chiqarilishi mumkin. Bu yondashuv gastronomik birliklarning "faqat nom" emas, "amaliyot va ssenariy" (kim, qachon, qayerda, qanday vaziyatda) bilan bog'langanini ko'rsatadi.

METODOLOGIYA. Maqola "ko'p metodli" (mixed-method) konseptual dizaynni taklif qiladi: korpusiy kvantitativ tahlil + semantik/freym tahlili + lingvomadaniy izoh + tarjimaviy ekvivalentlik tekshiruvi.

1. Birlikni aniqlash va tasnif. "Gastronomik birlik" bu yerda to'rtta turkumda olinadi: (a) nominativ birliklar (taom nomlari: plov, somsa; fish and chips; ingredientlar: ziravor, un; spices, flour), (b) texnologik birliklar (pishirish amallari: qovurmoq, dimlamoq; bake, fry), (c) oshxona anjomlari (qozon, tova; pot, pan), (d) ovqatga oid frazeologik/diskurs birliklar (bring home the bacon kabi iboralar; menyu va retsept diskursi). Tasnifni ovqat leksikasining semantik maydonlarga bo'linishi haqidagi ilmiy qarashlar bilan moslashtirish kerak.

2. Korpusiy baza va namunani tanlash. Ingliz tili uchun muvozanatli korpuslardan foydalanish (masalan, BNC va COCA) gastronomik birliklarning real qo'llanishini registrlar bo'yicha tekshirish imkonini beradi. BNC Britaniya inglizchasining keng janrli, 100 million so'zli korpusi ekani rasmiy tarzda ta'riflangan. COCA esa katta hajmli zamonaviy Amerika inglizchasi korpusi sifatida taqdim etiladi. O'zbek tili bo'yicha esa O'zbek tilining elektron korpusi (uzbekcorpus.uz) token/lemma/qidiruv, konkordans va parallel korpus kabi imkoniyatlarni taklif qilishi bilan qiyosiy tadqiqot uchun muhim platforma bo'la oladi. Tamoyil: taqqoslanayotgan matnlar janr va registr bo'yicha imkon qadar mos tanlanishi kerak (masalan, retsept–retsept, menyu–menyu, blog–blog), aks holda farq “til farqi” emas, “janr farqi” bo'lib chiqadi.

3. Kvantitativ tahlil: chastota, kollokatsiya va tarqalish. Korpusiy kontrastiv tahlilda oddiy chastotadan tashqari kollokatsion bog'lanishlar (masalan, “spicy”ning qaysi ovqat birliklari bilan ko'proq kelishi, “palov” atrofidagi fe'llar) va tarqalish (dispersion) ko'rsatkichlari muhim. Kvantitativ kontrastiv metodlar murakkab, ko'p omilli tahlilga o'tish zarurligini ta'kidlaydi; bu gastronomik birliklarda ham “janr–registr–mavzu” omillarini nazorat qilishni anglatadi.

4. Semantik va freym tahlili. Bir xil ko'rinadigan taom nomlari ham turli freymlarga joylashishi mumkin: masalan, “tea” ingliz madaniyatida ijtimoiy marosimlar va vaqt rejimi bilan bog'langan turli ssenariylarga ega; “osh” (palov) esa jamoaviylik, marosim, mehmondorchilik kontekstida kuchli. Freymga tayangan terminologik tahlilda aynan shu “ssenariy” kollokatsion harakatlar va ishtirokchilar orqali tiklanadi.

5. Lingvomadaniy izoh va ekvivalentlik darajalari. Qiyosiy tadqiqotda ekvivalentlikni kamida uch darajada tekshirish taklif etiladi: (a) leksik ekvivalent (so'z–so'z), (b) freym ekvivalent (ssenariy–ssenariy), (c) pragmatik ekvivalent (qaysi vaziyatda ishlatiladi). O'zbek taom nomlarini ingliz tilida berish bo'yicha ishlar transliteratsiya va izohli tarjima amaliyotining mavjudligini ko'rsatadi; bu ekvivalentlikning ko'p darajali ekaniga real dalildir.

NATIJARLAR. Tahlil natijasida gastronomik birliklarni qiyosiy o'rganish uchun quyidagi “metodik karkas” (framework) taklif etiladi.

Birinchi natija: gastronomik birliklar “birlik–tizim–diskurs” uchligida tekshirilsa, qiyosiylik aniqlashadi. Ya'ni, alohida taom nomini (birlik) o'rganish bilan cheklanmasdan, u kiradigan semantik maydon (tizim) va u faol ishlatiladigan janr (diskurs: retsept, reklama, menyu, blog, badiiy matn) ham birga olinadi. Ovqat leksikasini ingredientlar, tayyorlash usullari, anjomlar va an'anaviy taomlar kabi

maydonlarga ajratish haqidagi yondashuv aynan shu tizimiy ko'rishni qo'llab-quvvatlaydi.

Ikkinchi natija: korpuslar qiyosiy tadqiqotda "subyektiv taassurot"ni kamaytiradi va dalillilikni oshiradi. BNC va COCA kabi korpuslar real qo'llanishdan namunalar beradi, O'zbek tili elektron korpusi esa lemma/token qidiruvi, konkordans hamda parallel korpus imkoniyatlari bilan o'zbek materialini ham sistematik yig'ishga imkon yaratadi.

Uchinchi natija: gastronomik birliklar bo'yicha qiyosda "o'zlashmalar va global nomlash" alohida blok bo'lishi shart. O'zbek tilida tezpishar taom nomlarining kirib kelishi va ularning inglizcha kelib chiqishi haqidagi tahliliy materiallar buni ko'rsatadi. Demak, qiyosiy tadqiqot sinxron (hozirgi qo'llanish) bilan birga diaxron (so'zning kirib kelishi, moslashuvi, variantlashuvi) parametrini ham nazorat qiladi.

To'rtinchi natija: tarjima ma'lumotlari qiyosiy tahlilning mustaqil manbai bo'la oladi. O'zbek milliy taom nomlarining ingliz tilida berilishi (integratsiya, moslashtirish) haqidagi tadqiqotlar gastronomik birliklar uchun "leksik bo'shliq" va "madaniy bo'shliq" tushunchalarini amaliy ko'rsatadi.

MUHOKAMA. Taklif etilgan metodik karkasni "stress-test" qilsak, bir nechta tipik xatolar (failure mode) ko'rinadi va ularni tamoyillar bilan boshqarish kerak.

1. Janr aralashuvi xatosi. Agar ingliz tilidan retsept matni olinib, o'zbek tilidan badiiy asar parchasi bilan qiyoslansa, farq til tizimidan emas, janr signalidan kelib chiqadi. Shuning uchun asosiy tamoyil: taqqoslanayotgan material janr/registr bo'yicha mos bo'lsin, yoki mos bo'lmasa, farq "janr farqi" sifatida alohida qayd etilsin. Korpus yondashuvi aynan shu nazoratni osonlashtiradi.

2. "So'zma-so'z ekvivalentlik" tuzog'i. Gastronomik birliklarda ko'pincha to'liq leksik ekvivalent bo'lmaydi; ekvivalentlik freym va pragmatik darajada topiladi. Taom nomlarini ingliz tilida berish bo'yicha amaliy ishlar transliteratsiya va izohli tarjimaning zarurligini ko'rsatadi. Tamoyil: ekvivalentlik ko'p darajali; "yo'q" bo'lsa, "strategiya" bor.

3. Madaniy stereotiplashtirish xatosi. "Inglizlar shunday, o'zbeklar bunday" kabi umumlashtirish ilmiy emas. Lingvomadaniy izoh faqat matn dalillariga tayansin: kollokatsiya, diskurs ssenariysi, qo'llanish vaziyati. Freymga tayangan terminologik yondashuv aynan shu dalillilikni kuchaytiradi, chunki "ssenariy" korpusdagi harakatlar va ishtirokchilar orqali tiklanadi.

4. Resurslar notengligi (korpus hajmi va qamrovi) muammosi. Ingliz korpuslari juda katta, o'zbek korpusi esa rivojlanayotgan platforma; natijada "chastota"ni to'g'ridan-to'g'ri taqqoslash xatoga olib kelishi mumkin. Tamoyil: mutlaq chastotadan ko'ra nisbiy chastota, tarqalish va janr ichidagi taqqos ko'proq

ishonchli; bundan tashqari, kvantitativ natijalar sifatli (semantik/freym) tahlil bilan triangulyatsiya qilinadi.

Shu muhokamadan kelib chiqib, tadqiqotchi uchun “minimal amaliy protokol” quyidagicha qisqaradi: (1) birlikni aniq ta’rifla; (2) mos janrli korpusdan material yig’; (3) kollokatsion profil va asosiy qo’shilmalarni chiqar; (4) semantik maydon va freymni tikla; (5) madaniy izohni dalil bilan ber; (6) ekvivalentlik va tarjima strategiyasini qayd et; (7) o’zlashma va variantlashuvni alohida blokda ko’rsat. O’zbek oziq-ovqat o’zlashmalari haqidagi materiallar bu protokoldagi 7-qadamning real zarurligini tasdiqlaydi.

XULOSA. Ingliz va o’zbek tillarida gastronomik birliklarni qiyosiy o’rganish samarali bo’lishi uchun metodlar “bitta yo’nalish”da emas, ko’p qatlamli tizim sifatida qo’llanishi kerak: korpusiy dalillilik (BNC/COCA va o’zbek elektron korpusi), kvantitativ kontrastiv usullar, semantik/freym modellashtirish, lingvomadaniy izoh va tarjima strategiyalari bir-birini to’ldiradi. Yirik xulosa shuki, gastronomik birliklarda ekvivalentlik ko’p darajali: ayrim holatda leksik, ko’p holatda freym va pragmatik darajada topiladi; o’zlashmalar va global nomlash esa qiyosiy tadqiqotning majburiy komponentidir. Shu asosda, keyingi amaliy tadqiqotlar uchun eng ishonchli yo’l — bir xil janrli parallel/monolingval korpuslar bilan ishlash, natijani freym va lingvomadaniy tahlil bilan mustahkamlash hamda tarjima materiallarini “tekshiruv oynasi” sifatida jalb etishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gries, S. Th.; Jansegers, M.; Miglio, V. G. Quantitative methods for corpus-based contrastive linguistics. De Gruyter Mouton, 2020.
2. Contrastive Phraseology: Method and Analysis (kurs/qo’llanma materiali).
3. O’zbek tilining elektron korpusi (uzbekcorpus.uz): qidiruv va parallel korpus imkoniyatlari.
4. British National Corpus (BNC) haqida rasmiy tavsif.
5. COCA (Corpus of Contemporary American English) platformasi tavsifi.
6. Faber, P. va hamkorlar yo’nalishi: Food terminology as a system of cultural communication (FBT + korpus).
7. O’zbek tilida oziq-ovqat o’zlashmalari va pazandachilik leksikasi bo’yicha tahliliy material (2024).
8. Lexical-semantic characteristics of food names in Uzbek (2023).
9. Ovqat leksikasini semantik maydonlarga ajratish bo’yicha tahliliy ish (ingredientlar, tayyorlash usullari, anjomlar, an’anaviy taomlar).
10. Uzbek milliy taom nomlarining ingliz tilida integratsiyasi/ifodalanishi bo’yicha tadqiqot (2025).